

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

10 th Years

[itobiad], 2021, 10 (3): 2743-2757

Norbert Elias'ta Ölüm Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme

An Assesment of The Concept of Death In Norbert Elias

Elif ÇAĞLI KAYNAK

**Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kent Üniv. İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fak.
Asisst. Prof, İstanbul Kent University, Faculty of Economics, Administrative
and Social Sciences**

e-mail: elif.cagli@kent.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-9426-3132

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 20.02.2021
Kabul Tarihi / Accepted : 12.09.2021
Yayın Tarihi / Published : 24.09.2021
Yayın Sezonu : Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season : July-August-September

Atıf/Cite as: Çağlı Kaynak, E. (2021). Norbert Elias'ta Ölüm Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (3) , 2743-2757 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/64619/883779>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Norbert Elias'ta Ölüm Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme

Öz

İçerisinde bulunduğumuz dönem ölümün sayılarla ifade edilir hale geldiği, tablodaki rakamların normalleştiği arkasındaki sosyal boyutun görünmez kılındığı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Hastanede veya evde izole şekilde hastalıkla mücadele ederken belki de hiç olmadığı kadar Elias'ın medeni toplumlardaki ölümün yalnızlaşmasını ele alış biçimini tekrar değerlendirmekte fayda var. Hijyen alanlarına hapsedilip, yaşamın kıyasına itilen ölüm ve ölme hali aslında bizlere ne kadar da ötelesek yakınımızda olduğunu tekrar hatırlatırken ölüm kavramının sadece biyolojik değil aynı zamanda sosyolojik öğelerle de değerlendirmenin gerekliliği bu dönemde bir kez daha karşımıza çıkıyor. Bu nedenle bu makalenin amacı ölüm kavramının Elias tarafından nasıl analiz edildiğini açıklamaya çalışmak ve bunu yaparken çeşitli eserlerini bir arada değerlendirerek kavramın hem ilişkiselliğini hem de Elias'ın kendi yazıları içindeki bağlantıları ortaya koyabilmektir. Ölüm kavramının modernite ile olan ilişkisi, tarihsel süreç içerisinde nasıl değiştiği bu çerçevede değerlendirilerek ele alınacaktır. Böylelikle gündelik yaşamın kıyasına itilen bir olgu olan ölüm tekrar yaşamın bir parçası olarak analiz edilme imkânına sahip olacaktır. Orta Çağ'dan günümüze ölüm kavramının değişimini algılamak hem bugüne ışık tutarken hem de toplumsal yapının değişimiyle gündelik yaşamın en belirgin olgusunda nasıl bir değişiklik meydana geldiğini göstermesi açısından anlamlıdır. Ölümün bireysel, toplumsal, ulusal ve hatta bugünün koşullarında küresel bir mesele haline gelip gelmediğini tarihsel ve sosyolojik açıdan bakarak kavramak oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Siyaset sosyolojisi, Ölüm, Yalnızlık, Modernleşme

An Assesment of The Concept of Death In Norbert Elias

Abstract

The period we are in emerges in a way that death becomes expressed in numbers, the figures in the table are normalized and the social dimension behind it is rendered invisible. Perhaps more than ever, it is worth reconsidering Elias' handling of the isolation of death in civilized societies while dealing with illness in isolation in the hospital or at home. While the state of death and dying, imprisoned in hygiene areas and pushed to the edge of life, is actually reminding us that no matter how far we move, the necessity of evaluating the concept of death not only with biological but also with sociological elements appears once again in this period. Therefore, the purpose of this article is to try to explain how the concept of death is

analyzed by Elias and to reveal both the relationality of the concept and the connections within Elias's own writings by evaluating his various works together. The relationship between the concept of death and modernity and how it has changed in the historical process will be evaluated within this framework. In this way, death, which is a phenomenon pushed to the edge of daily life, will have the opportunity to be analyzed again as a part of life. Perceiving the change of the concept of death from the Middle Ages to the present is meaningful both in terms of shedding light on today and showing how a change has occurred in the most significant phenomenon of daily life with the change of social structure. It is very important to grasp from a historical and sociological perspective whether death has become an individual, social, national and even today's conditions global issue .

Keywords: Political sociology, Death, Loneliness, Modernization

Giriş

Elias (2001:3)' a göre ölüm, aslında yaşayanların üzerine konuştuğu ve dert ettiği bir olgudur. Nitekim canlılar içinde bir tek insan kendisinin bir gün öleceğinin farkındadır. Ancak ölüm şimdiki gibi hep kaçınılan ve itelenen bir olgu mu olmuştur? Yaşam hep daha değerli mi görülmüştür ölümden? Yoksa algı ve sosyal çevremiz midir biri son- başlangıç ilişkilerindeki çetrefilli ruh hallerine sürükleyen?

Aslında sanıldığından daha çok yaşamın içinde olan bir olguyu ele alır Elias. Temel amacı dikotomik ayrımlara girmeden, ölüm algısının tarihsel süreç içerisindeki değişimini ortaya koymaktır. Bu noktadan yola çıkarak gerçekleştirdiği Orta çağ ve günümüz karşılaştırmasını, yaşamın içinden ve "sıradan" insanların hayatlarından ulaştığı mektuplarla, şiirlerle, düzyazılarla, broşürlerle ortaya koyar. Modern toplumun tabusunu tartışmaya açar.

Buradan ulaştığı sonuçları ortaya koymadan önce, Elias'ın kişiliğine ve bu donanımdan beslenen metodolojisine, benzer sorunları ortaya koyduğu eserlerine ve bu eserlerdeki temel amacına bakmakta fayda var. Bu nedenle bundan sonraki ilk bölüm Elias'ın yaşamı ve metodolojisi olurken, bir sonraki bölümde "The Loneliness Of The Dying" isimli eserinden yola çıkarak değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Ölüm Üzerine Düşünmeden Önce

Elias, döneminde çokça duyulmayan bir bilim dalının, tarihsel psikoloji ya da tarihsel sosyal psikolojinin önemli isimlerinden biridir (Smith 2005,854). Türkçe'ye "Uygarlık Süreci" olarak çevrilen eseriyle tanınan Elias, 22 Haziran 1897 tarihinde, Yahudi kökenli Alman bir ailenin oğlu olarak Breslau kentinde doğmuş, Birinci Dünya Savaşı'nda Alman askeri olarak görev

yapmıştır. Breslau Üniversitesi'nde tıp, psikoloji ve felsefe çalışmıştır. Freiburg ve Heidelberg üniversitelerinde bulunmuştur. 30 Ocak 1924'te "*Idea and Individual A Critical Inquiry into the Concept of History*" isimli tezini vermiştir. 1923-24 yılları arasında demir üreten bir fabrikada çalışan Elias, askerlik ve özel sektör deneyiminden de faydalanarak felsefeden sosyolojiye kaymıştır (Goudsblom 1987: 324). Sosyolojiye dönmeden önce tıp ve felsefe çalışan Elias, Karl Mannheim'in asistanı olarak Frankfurt'ta görev almıştır. Nazi'ler yüzünden kariyerinde zor günler geçiren Elias, 1933'te Almanya'dan kaçarak önce Paris'e sonra İngiltere'ye geçmiş ve böylelikle *Uygarlık Süreci*'ni Fransa'dan İngiltere'ye kadar uzanan uzun bir süreç içerisinde tamamlamıştır.

1954'te Leicester Üniversitesi'nde ders vermeye başlayan Elias, 65 yaşında Leicester'dan emekli olup ayrıldığında Ghana'da profesörlük yapmıştır. Entelektüel ve kişisel macera olgusunun dışında, maddi sebeplerden dolayı da çalışmaya devam ettiği söylenebilir. Buradaki birikimini de 1986'da Alman Sosyoloji Kongresi'nde verdiği "*Technisation and Civilisation*" isimli derste kullandığını, Asya ve Afrika'daki trafik kazalarından yaşanan ölümler ile öz düzenlemenin sosyal standartları arasında ilişki kurmaya çalıştığını görürüz. Aslında çalışmanın devamı şeklinde gelebilecek "*Technisation and Civilisation*" isimli kitabını da tam olarak bitirmemiş ve 90 yaşında kitabı için "Zaman alacak ama acele etmeye gerek yok" diyen Elias, 1 Ağustos 1990'da vefat etmiştir (M.A, 1990: 371-72).

"*Uygarlık Süreci*" kitabında Freud'un psikoanalizleri sosyolojik zemin içerisinde Elias tarafından yeniden değerlendiren Elias, Uygarlık sürecini, uzun bir süreç içerisinde ve kimi zaman rastlantısal bir biçimde meydana gelen toplumsal bir dönüşüm olarak değerlendirir (Quilley ve Loyal, 2004:6-8). Elias, toplumsal yapıdaki dönüşümlerin insan davranışları ve ruhu arasındaki ilişkiler ile ilgili olduğunu düşünür ve "uygarlık" kuramını da bu çerçeveye etrafında örmeye çalışır. İnsan davranışlarının dönüşümü ile psiko dönüşümleri birlikte ele alarak tarihsel bir zemine oturtur. Olguları yapay ayrımlara dayandırmaksızın ya da soyutlamalar yoluyla değil, hareketlilik ve süreç karakterlerine vurgu yaparak doğal tarihsel akışları içinde ele almaya çalışır.

Dikotomik ayrımlara karşı çıkan Elias daima ortada bir konumlanmanın gerekliliğine dikkat çeker. "*Problems of Involvement and Detachment*" adlı makalesinde de belirttiği gibi, doğa-insan arasında bir ayırım yapmak zordur. Bunun bir uzantısı olarak doğa bilimleri sosyal bağlamdan kopuk bir biçimde değerlendirilmemelidir. Bu açıdan doğa bilimcilerinin değer yargılarından arınmış olma savlarını da sorunsallaştıran Elias, doğa bilimlerinin özellikle, bizim bugün bilim-iktidar çerçevesinde yaptığımız tartışmaya benzer biçimde, kişisel ya da sosyal sorunlara cevap arayan ya da fayda gözetken yanına dikkat çeker (Elias, 1956: 228). Diğer bir deyişle Elias hemen hemen tüm makale ve yapıtlarında insan-doğa-toplum kavramlarını

birbirinden bağımsız ya da karşıt biçimde kurgulamaz, aksine bunlar arasındaki karşılıklı bağımlılığa ortaya koymaya çalışır. Sosyal bilimler ile özellikle biyoloji arasında sentez çabasına giren Elias, sosyal süreçleri ve bu süreçlerde yaşanan değişimleri ele alır. Bu çerçevede yazılarında sosyolojinin insan bilimleri içerisinde görece özerkliğe sahip tutarlı bir mantık ortaya koymak, sosyolojik araştırmalarda bireyler ve gruplar arasındaki bağımlılığın uzun dönemde nasıl dönüştüğünü resmetmek temel hedefleri olarak karşımıza çıkar (Quilley ve Loyal, 2004: 2). Elias'ın konuları değerlendirme şeklini şu temel noktalara oturtmak mümkündür:

- İnsanlar bağımlı ilişkiler içerisine doğar. Bireysel eylemlere ve motivasyonlara indirgenemeyen hareketlerin dışında birbirleriyle kurdukları ilişkiler sonucunda sosyal figürasyonlar oluştururlar. Bu tür figürasyonlar bireyin hayatını şekillendirir.
- Bu figürasyonlar birbirleriyle iç içe geçen zaman ve değişim süreçleri dikkate alındığında sürekli akış ve değişim halindedir.
- Uzun dönemli bu sosyal temsil değişimleri bu zamana kadar gerçekleşmiş ve gerçekleşecektir. Ancak büyük ölçüde öngörülemez ve tahmin edilemezdir
- İnsan bilgisinin değişimi bu temsiller ve formlarda yaşanan değişimlerle yakından ilişkilidir (akt. Quilley ve Loyal, 2004: 5).

"On Transformation Of Aggressiveness", adlı makalesinde saldırganlığın dönüşümünü ele alan Elias, şiddetin, vahşetin devlet ve toplumsal kontrol tarafından ele geçirilmesi sürecini inceler. Örneğin Orta çağ'da kapkaç, dövüş, adam kaçırmaya yeme, içme ve uyuma kadar yaşamın bir parçası iken bugün "anormal" olarak nitelendirilmektedir (Elias, 1978: 231) 1935'te yazmış olduğu "Kitsch Style", "Kitsch Era" isimli makalelerinde, burjuvazi kapitalist toplumu ile dönüşen sanat anlayışını ele alır. 19.yy ile Avrupa'da yaşanan bu dönüşüm sonucunda, sanatçı, seslendiği kitleyi, bir müşteri olarak görmeye başlamış, ona göre yayınlar üretmeye çabalamıştır. Yine sanat, patronları ya da hamileri olduğu sürece var olan bir unsur haline gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla sanatçı- toplum-seçkinler arasında karşılıklı bağımlılık oluşmuştur (Goudsblom, 1987: 325).

Bütünsellik kaygısı taşıyan Elias, modern devleti mali ve fiziksel gücü elinde bulunduran bir yapı olarak ele alırken, siyasi ve ekonomik yapıyı da beraber değerlendirir. Elias, kimi zaman Talcott Parsons ile karşılaştırılır. Parsons'da Elias gibi farklı uç noktaları birlikte ele almaya çalışır. Daha normatif, teorik ve statik değerlendirmelerde bulunur. Özellikle Talcott Parsons'un temsil ettiği "toplumsal sistem" modelini eleştiren Elias, birey ve toplumu zıt kutuplara yerleştiren, kesin ve katı çizgiler ile birbirinden ayıran statik model yerine, birey ve toplumun birbiri ile ilişkiselliğine dikkat çeken "figürasyon" kavramını öne çıkartır (Goudsblom, 1987: 327-29). Bireyler toplum olmadan var olan öğeler değildir. Benzer şekilde birey olmadan da bir toplumdan söz etmek mümkün değildir. Figürasyon kavramı da

Elias'ın kuramında tam bu noktada devreye girer. Bireyler karşılıklı bağımlılıklar oluştururlar ve etkileşim halindedirler ve kendi aralarında da figürasyonlar oluştururlar. Figürasyonların da kendi iç dinamikleri söz konusudur (Goudsblom, 1987: 327-29).

Elias, “*Uygarlık Süreci*”nin, akademik geleneğin dışında yer aldığı farkındadır. Ampirik ve teorik çözümlenmelere giden Elias'ın temel hedeflerinde biri döneminin gerçek sorunlarını ele almak ve bunların ortaya çıkış süreçlerini, dönüşümlerini sergilemektir. Sosyal gerçekliğin onu oluşturan daha geniş bir bağlam içerisinde ele alınması gerekliliğine vurgu yapar. Elias'a göre herhangi bir sosyolojik problemi anlamak için onun daha geniş etkilerinin ele alınması gerekir. Bu anlamda Elias, sosyolojinin diğer bilimler ve kendi içinde ayrılma çabasına, uzmanlaşmaya ve kalıplaşmış dikotomilere karşıdır (Goudsblom, 1987: 332).

Bilim dallarının yapay sınırlarla birbirinden ayrıldığı görüşünü savunan Elias, “toplum” ve “birey” meselesinde de benzer bir bakış açısıyla hareket eder. Elias, katı sınırlarla birbirlerinden ayrılmış “birey” ve “toplum” imajlarından bahseder. Yeni Çağdaki “birey”in yükselişi, her şeye kudreti yeten, kapalı bir kutu olarak *homo clausus* (kendi başına insan) algısının, bireyin kendisini incelemeye tabi tutacak “nesne” olarak görmeyi olanaksızlaştırdığını düşünür.

Elias ve Ölüm

1983'te “*Ageing and Dying: Some Sociological Problems*” adlı sunuşunda yaşlanma ve ölümü sosyolojik biçimde değerlendiren Elias, daha sonra Almanca 1982'de İngilizcesi 1985'te basılan *The Loneliness of The Dying* eserinde uygarlaşma sürecinin ölümü sürekli göz önünden kaldıran ve öteleyen boyutuna dikkat çekerken modern uygarlığın yaşlanma sorununu da değerlendirir (Teucher, 2001 159-160). Elias 85 yaşında kaleme aldığı eserinde ölüm ve ölmeye yönelik kültürel davranış değişikliklerine, ölümü soyutlaştırarak erteleme ve uzaklaştırmaya, bu kadar uzağa konumlandırılan bir olgu içinde de ölümlen yaşanılan yalnızlaşma, tek başına bırakılma haline dikkat çeker (Teucher, 2001: 160). Ölümün kendisi değil tasarlanmış olan ölüm imgesidir. Bu nedenle Elias; insanlığın durumuna, zaman ve ölüm olgularına felsefi değil sosyolojik açıdan değerlendirerek yaklaşır (Kliminister, 2007: 20).

Ölüm kavramının günümüzdeki durumunun çeşitli nedenlerini tartışan Elias, modern tıbbın uzun yaşama yaptığı ve bu yolda harcadığı çaba ile ölüm düşüncesinin zihinlerimizin ve gündelik yaşamımızın uzağına konumlandığını belirtir (Connolly ve Dalan, 2017: 258). İlaçlar ile pek çok hastalığın tedavi edilebilir hale gelmesi ölüm düşüncesinin ertelenmesine neden olur. Modern tıbbın yükselişi ile Orta çağ'daki dinin iktidarı bir bakıma normal ile normal olmayanın ne olduğuna karar veren tıbbi bilginin güç haline geldiği duruma evrilir. Foucault'nun da belirttiği üzere tıbbi

pratik 19.yy ile birlikte bilimsel bilginin temelini oluştururken hastaneler, insan bedeni üzerine çalışmalar, gitgide gündelik hayatı çevreleyen sağlık süreçlerinin kuramsal ve pratik denetimini de beraberinde getirir (Özen, 2016:138-39). Hastalığın tedavi edilebileceği inancı ölümün ötelenme çabasına yol açar. Ancak bu durum bozulan makinenin tamiri gibi, insan bedeninin bozulan yönlerini de tamir etmeye odaklanırken nesneleştirme ve yabancılaşmayı da beraberinde getirir (Özen, 2016:140-142).

Ölüm sürecinde ağırlar azalsa da yalnızlaşma giderek artmaktadır. Ayrıca merkezleşmiş gücü elinde bulunduran endüstriyel toplumlarda devlet, sosyal düzensizlikleri kısaltarak, ölümü gizler. Ancak bu ikisinden çok daha önemlisi, tamamıyla özgür bireyselliğin yükselişidir. Elias, modern, izole edilmiş bireyin, ölümden duyduğu korkuyu ahlaki boyutlarıyla da ele alır. Modernliğin bireyselliğe yaptığı aşırı vurguyu, kimliklerin sosyal boyutunun görmezden gelinmesine ve sadece ruhsal ya da fiziksel kısımlarıyla ilgilenilmesine yol açması sebebiyle eleştirir. Modern toplum insanı, kendisini bağımsız ve kendi çıkarının peşinde koşan birey olarak görse de, Elias karşılıklı bağımlı hatta kendinden sonraki kuşakları etkileyecek derecede birbirine bağlı ilişkilerin yapısına dikkat çeker. Bu anlamda ölüm, fiziksel anlamda daha az acı verse de, daha mekanikleşen ve sosyal yaşam ile bağları kopartılan, giderek yalnızlığa hapsedilen bir durum haline gelir. "Ölüm aslında yaşamın bir problemidir. Çünkü ölen insanların bir problemi kalmaz." Ayrıca ölüm sadece insanların bir problemidir. Çünkü sadece insan öleceğini bilir (Elias, 2001: 1-7).

İç dinamikler açısından görece huzurun sağlandığı ve şiddetin sınırlandığı modern toplumda, "normal ölüm" "huzurlu bir biçimde yatakta" gerçekleşen ölüm olarak tahayyül edilir. Bunun dışında kaza veya şiddet sebebiyle yaşanan ölümler istisna olarak görülür. Elias bu algının oldukça kırılabilir olabileceğine dikkat çeker. Elias, Philippe Aries'e eleştiri de bulunur. Aries'in "A History of Death in the West" adlı eserinden tarihsel katkısı sebebiyle övgüyle bahseden Elias, Aries'i gerektiğinden az açıklama yapmakla tarihsel olgulardan ön yargılarına uygun olanını seçmekle ve böylece tek taraflı bir bakış açısına sahip olmakla eleştirir (Elias, 2001: 12-15, 36). Elias modern-modern öncesi dönemin ölüm algısındaki farklılığı diğer bir ifadeyle ölümün nasıl toplumsal süreçler sonucunda dönüştüğünü açıklamak için, şiir, düzyazı, broşür, mektup gibi pek çok öğeden faydalanır. Örneğin döneminin Alman broşüründeki mezarlık tanımlamasını, ölüm lafının geçmediği, yeşillik ve çiçekli düzenlemelerle anlatılan mekânı, Orta çağ'da yazılan ve oldukça ayrıntılı biçimde anlatılan ölüm ve ölü temasıyla karşılaştırır (Elias,2001: 31). Kitapta ölen insanların yalnızlığından ziyade odaklanılan şey bu yalnızlığın neden beklenen bir şey olduğudur. Modern yaşamla birlikte aşırı bireyselleşme, kapsamlı ve güçlü dürtülerin sürekli kısıtlanması bu izolasyon sürecini beraberinde getirmektedir (Frank, 2010: 634).

Orta çağ'da ölüm yaşamın bir parçası olarak kabul edilir ve ölüm süreci henüz gündelik yaşamdan dışlanmamış ve bu süreci yaşayan insanlar hala daha kamusal alanda görünür halde iken, bilimsel düşüncenin gelişmesini, kendini ve doğayı kontrol eden insanın ölümü ve süreci de kontrol ve yönetme anlayışı ile el ele gitmiştir (Teucher, 2001: 161). Orta çağ'da yaşam ölümle değil keyif üzerinden tanımlanmaktadır (Elias, 1978: 234). Yaşam düzeylerindeki iyileşme ve yaşam süresinin artması umudu da giderek ölümü yaşamın içinden kıyasına doğru itelemeye destek olmuştur. Ancak kazalar, organize suçlar yaşamı tehdit altında bırakan hastalıklar düşünüldüğünde ölüm bireylerin doğayı kontrol ederek öteleyebilecekleri veya yaşam onların tamamen kontrol edebilecekleri olgular olmanın çok uzağındadır (Teucher, 2001: 161-62). İnsan varlığı açısından ölümün kaçınılmaz olduğunu kabul ederek ona yeni anlam vermek Elias'ın temel amacı olarak karşımıza çıkar (Teucher, 2001: 162). Freud'da da yaşam dürtüsü ve ölüm dürtüsünün birlikteliğine işaret eden benzer bir paralellik vardır. Canlılar dolambaçlı yollardan geri dönmeye çalışıran ve yinelemeyi temsil eden ölüm dürtüsü içsel bir güçtür. Yaşayan tüm canlılar içsel nedenlerle ölürken, temel hedefi ölüm olan yaşam gelişse de bir şekilde ölümün önünde dolambaçlar çizmekten öteye geçememektedir. Kısacası ölüm sonradan kazanılan bir şey değil içsel olarak edinilen bir edimdir. Ölüm bir son olma hali değil bir başlangıç ve kaynağa dönüştür (Gültekin, 2021: 565-67). "Tüm yaşamın hedefi ölümdür", "Cansız varlıklar, canlı varlıklardan önce vardı" şeklindeki ifadeler (Freud, 2019:54) ölümün önceliğini vurgularken bir taraf yaşamaya, hayatta kalmaya, engele karşı varlığını sürdürmeye odaklanırken diğer taraf ölümü ve sonlanmayı hedefler. Yaşam ve ölümün iç içe olduğu noktada canlılık ve sakinlik, yaşama bağlılık ve yaşamdan uzaklaşma bir arada ilerler.

Endüstriyel bir toplumun temel dinamiğini iç barışın sağlanmış olması şeklinde ele alan Elias, bu anlamda aleni şiddetin insan ilişkilerinin bir parçası olmaktan çıktığını ve devletin tekelinde toplandığını belirtir. Yaşam daha hijyenik hale gelirken, ölüm şiddet, çirkinlik ve kötü kokular barındırmaya devam eder (Perakyla,1986: 194). Bununla yüzleşmek istemeyen modern insan, ölümü yaşamdan ayırır. Ayrıca modern insanın doğa algısı da farklıdır. Modern insan doğayı, kendi yasaları olan ve kontrol edilebilecek bir öge olarak algılar. Dolayısıyla ölüm de ertelenebilir ve kontrol edilebilir bir süreç olarak karşımıza çıkar. Ölümle yüzleşen insanlar yalnız bırakılır.

Modern toplumlarda her an yaşamın sona ereceği düşüncesi yerine bu duyguyu bastırmak ya da başkaları ölebilir ancak ben yaşayacağım şeklinde düşünmek yaygındır. Ölüm sürecini ele alan Elias, çoğu insanın yavaş yavaş öldüğünü ancak izole edilme durumunun ölümden önce yaşlanma süreciyle başladığına dikkat çeker. Yaşlanan insan daha az sosyalleşmektedir. Hayata anlam ve gündelik katan yapılardan uzaklaşma durumu söz konusudur. Acı ve yalnızlığın bir arada ilerlediği bu durumu Elias ilerlemiş toplumların

sorunu olarak değerlendirir. Bu toplumlarda ölüm ve ölmek gözlerden uzaklaştırılırken tiksinti ve utanç duygularıyla birlikte değerlendirilir (Cannoly ve Dalan, 2017: 4).

Ölüm ile sosyalleşme meselesini beraber değerlendiren Elias'a göre, başkaları ile yaşam aynı zamanda bir öğrenme sürecidir. Örneğin konuşmak için bir dil öğrenmemiz gerekir. Toplumsal yaşamın belirli kısıtlarını ve kurallarını öğrenmek bir arada yaşamak için gereklidir. Öğrenmeden belirli bir gruba ya da topluluğa ait olmak mümkün görünmemektedir. Öğrenme biçimlerinin toplumlararası farklılık gösterdiğine değinen Elias, ölüm deneyiminin de farklılaştığına işaret eder (Elias, 2001: 5-7, 54-56). Sosyal gelişmeye bağlı olarak ölüm hakkındaki düşünce ve ritüellerin değiştiği bu çerçevede kitabın öne sürdüğü temel argümanlardan biridir. Sıklıkla Orta çağ ve günümüz toplumlarını karşılaştıran Elias, insanların inanışlarındaki değişimleri ele alır. Örneğin doğüstü güç ve ayinlerle sonsuzluğa ulaşılacağı yönünde inanç modern toplumlarda giderek kaybolmuştur (Elias, 2001: 5-7, 27-29).

Modern ulus devlet bu açıdan "yaşamın daha tahmin edilebilir" bir hale geldiği örgütlenme olarak karşımıza çıkar. Bu durum ölüme direnme anlayışını da beraberinde getirir. Aynı yaş grubu farklı dönemlerde farklı algılanır. Bugün için orta yaş, geçmişte yaşlı olarak nitelendirilmektedir. Her ne kadar bugünkü toplum hastalık ve kıtlıkla başa çıkma konusunda ilerleme olsa da yakından bakınca bugünkü toplumda güvenlik algısının, tahmin edilemeyen fiziksel tehdit ve ölçülemeyen tehditlerle örülü olduğu görülür. Bu çerçevede ölüm, kişisel hayatın sürekli güvelik altına alınma çabası ile beraber gider.

Ölümün baskı altın alınmasını bireysel ve toplumsal boyutlarıyla ele alan Elias, Freud'dan yararlanır. "Kötü/acılı çocukluk" dönemi hatırları ölüme bakışın huzurlu ya da korku dolu gerçekleşmesine neden olur. Burada temel sorun, kendi ölümünü hatırlattığı için, ölmek üzere olan bir insana sevgi ya da gerekli desteği verememe durumudur. Ayrıca ölmek üzere olan kişi aile üyesi ise, geçmişe yönelik suçluluk duygusu, ölmek üzere olan kişinin karşı tarafın ölümünü istemesi gibi endişeler de bu durumu besler (Elias, 2001: 9-11). Toplumsal açıdan bakıldığında ise, doğal halin hayvani dürtülerle yönlendirildiği bir durumda, sosyal yasalarla toplumsal yaşamdaki tehlikelerin düzenlendiği bir duruma geçiş söz konusudur. Ölümün tek biyo-sosyal tehlike olarak görülmesi, modernleşme ile gerçekleşir (Elias, 2001: 9-11).

Orta çağda ölüm daha açık biçimde konuşulurken, edebi eserlere de daha geniş biçimde yansımakta, günlük hayatta yaşlı ve gençler için yer almaktadır. 14.yy ile kasabaların genişlemesi, artan veba salgını, vaizler ve dilencilerin artması ile ölüm daha fazla gündelik yaşamın içinde yer almaya başlar. Şiddet ve savaşın gündelik hayatın parçası olduğu Orta çağ'da başkasının yok oluşunu izlemek sıradan bir olaydır. Bugün ise çevresel

kirlenmeden, atom silahlarından, küresel ısınmadan duyulan korku, ölüm korkusunun uzantısı olarak okunabilir (Elias, 2001: 14-15).

Ölümden sonra ruhun kurtulması ya da cezalandırma gibi eylemler sınıfsal bölünmelerle bu dünyada yapılabilecek olanların da gündelik hayata taşınmasına neden olur. Buna göre prensler manastır ya da kilise yaparak, yoksullarda sadece dua ederek cehennem korkusunu atmaya çalışırlar (Elias, 2001: 15-16). Bu anlamıyla Orta çağ yaşamın daha kısa, tehlikelerle dolu, ölümün daha acı verici, günahkârlık duygusunun daha yoğun, ancak başkalarının ölümüne katılımın daha belirgin olduğu bir dönem olarak tasvir edilir.

Buna karşılık, günümüzde acıyı dindirme işlevi oldukça gelişmiştir. Sekülerleşme ile birlikte daha az cehennem korkusu yaşanmaktadır. Ancak başkalarının ölümüne katılımımız en alt seviyededir. Bu noktada Elias'ın temel amacı bunun nasıl bu hale geldiği, nı bu farklılaşmaya nelerin sebep olduğunu ortaya çıkarmaktır. Bunun için Elias uygarlık sürecini değerlendirir. Erken dönemde ölüm kamusal bir meseledir. Başka türlü olmasının da pek imkânı yoktur. Çünkü doğum, ölüm gibi doğal olaylar çocuklar dâhil herkesin gözü önünde yaşanmaktadır. Çocuklar, zarar görmesinler diye ölümle yüzleştirilmemektedir. Onlarla konuşulurken zorluk ölüm hakkında ne konuşulduğu değil nasıl konuşulması gerektiğinde ortaya çıkar (Elias, 2001: 18)

Bugün ise ölüm, hijyenik biçimde hastanelere hapsedilip sosyal yaşamın arkasına gizlenmiş durumdadır. Dolayısıyla ölmekte olan yalnız bırakılmaktadır. Bireyin sürekli kendini kontrol altında tutma çabası, ifadesine de yansımakta, doğru kelimeyi kullanmak için çabalayan insanlar ortaya çıkmaktadır. Sekülerleşme ile birlikte duygulara seslenmenin, anlamın, ikna etme gücünün ortadan kalktığı, ölmek üzere olan insanın elinin bile tutulmadığı görülür. Ceset ve mezar bakımı ailelerden uzman kişilere devredilirken, mezarlık broşürleri ölüm lafı yerine yeşil alan vurgusunun yapıldığı, çiçek satıcıları için pazar imkânının sağlandığı mekanlar haline dönüşmektedir. Mezarlıklardaki ölümler için sessiz olma yönünde yapılan vurgu, yaşam-ölüm arasındaki çizgiyi daha da belirginleştirmektedir (Elias, 2001: 29-31). Ölen kişinin aslında ölmediği, ruhunun gözetlediği, gezdiği gibi varsayımlar, ölüm- yok olma korkusu ile başa çıkma yöntemi olarak da okunabileceği gibi bir sosyal kontrol mekanizması olarak da görülebilir. Durum çocuklar olduğunda ölümü görmesi istemeyen çocukların, annelerinin ya da babalarının kendilerini sürekli izlediği yönündeki vurgular, davranışlara yönelik sosyal kontrol mekanizmasında ölümün nasıl araçsallaştırıldığını bize gösterir.

Benzer biçimde mezar taşları da yaşayanın hayatına bir müdahale ve mesaj anlamını taşır. Bireyselleşme ile erken dönemin kolektif dilek ve fantezilerini, kişisel ve görece özerk fanteziler alır. Ölüm- suçluluk duygusu- af dileme arasında ilişki söz konusudur. Öc alma özellikle genç ve

çocuklarda hayat- gerçek ayrımının tam olmadığı düşünüldüğünde görülebilir. Bu noktada Elias, Freud'dan beslenerek psikanalitik analizlere girer (Elias, 2001:38-39). Örneğin bir çocuk babasına kızdığında onu çöp tenekesine atıp, kapağını kapamayı kapatmayı düşünse ve bunun ardından babası herhangi bir sebeple ölse kendini suçlu hissedecektir. Ölen insanlar için de onlardan nefret ederek ölümlerini istemiş olabilmek şeklindeki sorular yaşayanların kendi içinde çözmeye çalıştıkları sorulardır. Sanayi toplumlarında hastalık, yaşlılık ve ölüm arasındaki ilişki üzerine yapılan tüm objektif açıklamalara rağmen, Elias özellikle ölen kişi aile bireyi ise, tanımlamaların aile- çocuk ilişkisi, ya da kendinden bir parçanın gitmesi gibi duygusal boyutunun devam ettiğine dikkat çeker (Elias, 2001:38-39).

Elias'a göre ölüm modern dünyanın tabusudur. Nitekim modern toplumda cinsel alan sosyal olarak düzenlemeye tabi tutulduğu için konuşulabilir ve gizinden arınabilir hale gelirken, ölüm için süreç tam tersi yönde işlemektedir. Ölüm hakkındaki kaygılar sadece biyolojik değil aynı zamanda sosyolojiktir. Başka bir deyişle: "Artık çocukları leylekler getirmez ama ölümler çiçekler içinde kaybolur" (Gerard,2001:362). Bugün ölüme doğal evrimin son aşaması olarak bakılırken, tıp ve hijyendeki artışla düzenlenmiş doğal sürece hükmetme kaygısı beraberinde ilerler. Bilgi- iktidar ilişkisi dolayısıyla, doğaya güvenmemek gerekliliğinin unutulduğu toplumda ölüm hep doğal sürecin sonunda yer aldığından itelenir. Ayrıca tıbbın yol açtığı imkânlar da bu düşünceyi kuvvetlendirir. Sürekli yaşamı uzatma ya da daha fazla yaşamaya çalışırken, gençlik iksiri fikrinin bilimselleştirilmeye çalışıldığı görülür. Modern insanın zihninde ölüm, doğal bir biçimde yatakta acısız gerçekleşen ya da güvenlik kaygısının bir uzantısı olarak başkası tarafından öldürülme biçiminde tasarlanır. Dolayısıyla ölüme şiddet algısı çerçevesinde yaklaşılması söz konusudur. Modern devlet ise, sosyal, fiziksel şiddeti tekelinde toplayan bir yapı olarak karşımıza çıkar (Elias, 2008: 140). Modern devleti tıbbi süreçler, tahakküm ilişkileri, iktidar pratikleri çerçevesinde değerlendirirken biyopolitik iktidar kavramına değinmek gerekir. Buna göre modern devlet biyopolitik iktidar çerçevesinde politik iktidarı yeniden şekillendirir. Süreç içerisinde değişime uğrayan biyoiktidar, öznelerin hayatını ortadan kaldırabilmekten 17.yy ile hayatı korumak, geliştirmek ve yönetmek şeklinde ele alınır. Teknoloji ve tıbbi imkanların artması ile gözetim ve denetim imkanı artarken egemen iktidar ve biyoiktidar bir araya gelerek bedeni disipline etme ve nüfusu düzeltmeye odaklanır. Doğum, ölüm ve hastalık gibi konular biyoiktidarın temel çerçevesini oluşturur (Özmkas, 2012:60). Yönetimin nüfusa müdahale söylemleri istikrar, güvenlik ve ilerleme ile birleşerek Foucault'nun yönetim devletinin bileşenleri haline gelir. 18.yy ile birlikte tebaanın canını, malını almaya, onu bastırmaya yönelik hükümler biçiminden, hakkında bilgi üretilen davranış ve varoluş alanlarının normalleştirildiği bir yönetim biçimine geçilir (Foucault,2013: xvii). Elias'ta ise ölümün sosyal alanın dışına taşınmasının ilk örnekleri olarak toplama kamplarını ele alınır. Burada

insanları öldürme eylemini gerçekleştirenlerin, “emirleri yapıyorum” algısının, insan vicdanının devlet mekanizması tarafından nasıl baskılandığını, sınırlandığını ve kontrol altına alındığının göstergesi olduğunu ortaya koyar (Elias, 2001:51).

Ölüm vakaları büyük oranda hastane ya da kliniklerde gerçekleşirken, ölüm de tbbileştirilir. Ölüm, ölüm belgesi ile adli bir hekim tarafından yapılan belgelenme ile kayda geçirilir. Ölümün kanıtı olarak elektrokardiyogramın çalışmasına bakılması ise ölümün günlere yayılan evreler dizisi haline dönüşmesini beraberinde getiri. Ölüm bu anlamda hastane personelinin gözetim ve denetiminde karar verdikleri teknik bir olay haline gelir (Vincent, 2010: 367).

Modern toplumda yaşanan bireyselleşme ile kişinin kendini bağımsız görerek, iç- dış dünya ayırımına gitmesi ölüm algısını etkiler. Varoluşçu felsefeden de faydalanan Elias, insan hayatının amacı meselesini ele alır. Yaşamın anlamı kalmadığında ölümü düşündürten anlamın ne olduğunu sorgular. Anlam bu açıdan bireyin başkaları ile ilişkilerine dayanan komünal ve sosyal bir olgudur. Dolayısıyla yaşamın anlamlı hale gelmesi başkaları ile ilişki kurmaya bağlıdır. Bu açıdan benim yaşamımın anlamı, başkaları için ne ölçüde önem arz ettiğime bağlıdır. Ancak modernitenin aşırı bireyselliği, hem fiziksel hem de duygusal anlamda yalnızlaşmaya yol açmaktadır. Bu anlamda ölümün yalnızlığı aslında yaşama karşı alınan tutum ile yakından ilişkilidir. Yaşama dair amaçları olan için ölümlü anlamsız, yaşama dair amacı kalmamış olanlar için anlamlı görüldüğünü vurgular, hayatın anlamını kaybettiğini düşündüğünde asıl yalnızlaşmanın gerçekleştiğini düşünür. Başkalarının arasında yaşarken, hiçbir fonksiyonun olmadığını düşünmek, yani var olup olamamanın diğerleri için fark yaratmadığını görmek de yalnızlığa iten bir diğer unsurdur (Elias, 2001: 49-58).

Gençler ve yaşlılar arasında empati kuramama sorununu ele alan Elias, gündelik olaylara yer verir. Örneğin koridorda zar zor yürüyen bir profesörün öğrenciler tarafından neden düzgün yürümediği tartışılırken, yaşının getirdiği fiziksel zorluklardan karşı tarafın nasıl bihaber olduğunun altını çizer. Ya da tersine çok yaşlı birisinin hala yüzebiliyor olmasından duyulan şaşkınlıkta benzer tahayyülsüzlüğü ortaya koyar (Elias, 2001: 69-71). Yaşlanan insanların gençlerle iletişimi daha azalmakta ve toplumsal pozisyonlarında değişim yaşanmaktadır. Ancak hayatta kalma isteği tüm yalnızlık ortamına rağmen devam eder görünmektedir:

“Bizler ilk otomobilleri, ilk uçağı, ilk atom bombalarımı, aya ayak basan ilk insanı gördük. İki dünya savaşı yaşadık. Erkek ya da kadın bütün dostlarımızı kaybettik. Çocuklarımızdan bazıları öldü. Evimizde de huzurevinde olduğu kadar yalnızız. Anılarımızı anlatabiliriz, ama onları değış tokuş edemeyiz. Bizler buradayız. Voltaire’in yazdığı gibi bizler “dişlerin arasındaki ya da en azından

dişetlerinin arasındaki ölümümüz, çünkü artık dişimiz kalmadı. " Ölmek istemiyoruz " (akt. Vincent, 2010:357).

Endüstri öncesi toplumda yaşlı ve ölmek üzere olan kişiye bakmak bir aile meselesi olarak algılanırken, devletin bu alana karışmadığı, kamusal alanda sadece sosyal geleneklerin devam ettiği görülür. Ancak endüstriyel toplumda devlet yaşlı ve ölen kişi için bizzat sorumluluk üstlenir. Ancak bu çoğu zaman izolasyon ya da dışlama yoluyla, örneğin huzurevi, ile gerçekleşir. Bu açıdan huzurevlerinde Elias, kişilerin normal yaşamdan kopartılarak, duygusal yakınlaşmanın ve cinselliğin önünün kesilerek yalnızlaşma ve yalıtımın tamamlandığını belirtir.

Sonuç

Hayat ve ölüm arasında sandığımız kadar bir karşıtlık yoktur; ikisinin arasına kalın bir çizgi çekmek neredeyse imkânsızdır. Ölümün hayattan çıkması gibi, hayat da ölümden çıkar aslında. Çünkü ölmüş bedenin elementleri toprağı dönüşüme uğratarak, başka hayatların doğmasına, başka canlıların meydana gelmesine yol açar. Bu anlamda ölüm aslında hayatın doğmasına imkân tanır. Bu da en değişmeyen yasalardan birinin yansımasıdır: *"bütün şeyler karşıtlarına dönüşür"* (Politzer, 1997: 137).

Modern dünyaya geçiş ile birlikte ölüm fikri de değişime uğramıştır. İktidarın gözetim ve denetim unsurları artıp, tıbbileştirme pratikleri de yayıldıkça ölüm doğal olmanın ötesinde tıbbi terimlerle tanımlanmaya, yaşam süreçleri kontrol edilmeye, hastalık kaynaklı ölümlerle mücadele edilmeye, hastalık ve ölüm süreçleri izole mekânlarda gerçekleşmeye başlamıştır.

Yaşamın dışına ittiğimiz ölüm fikri, aslında bir sürecin ve yaşanan dönüşümlerin sonucunda bu hale gelmiştir. Ölümü itelemek ve günlük kaygılarımızdan uzakta tutmak, modern toplumun bireyselliği yücelten yapısıyla oldukça ilişkilidir. Bir anlamda daha çok birey, daha çok yaşam, daha az sosyallik ve daha az ölüm şeklinde sunulan hayatlar vardır. Ancak sunumla yaşanan çoğu kez birbirinden farklıdır. Dolayısıyla ölüme değişen bakış, modern devletin oluşumundan, modern tıbbın ve uzmanlaşmanın ortaya çıkışı, değişen aile ve sosyal ilişkiler birlikte değerlendirilmelidir. Bu açıdan her şeyden önce belirlenmiş olanın aksine yaşamın tam da göbeğinde olan bir olgu olarak ele alınmalıdır.

Elias'ın söz konusu çalışması (*The Loneliness of The Dying*) bu yolda ilerler. Karşılaştırmalar yapar. Şu anki duruma ilişkin soruların cevabını süreç içerisinde vermeye çalışır. Ancak örneğin intihar gibi ölüm sürecinin farklı işlediği unsura dair bir değerlendirme yapmaz. Buna karşılık intihar ve bunun altındaki psikolojik ve sosyal faktörler yine Elias'ın çalışmasının paralelinde yalnızlaşma ve modern toplumun sorunları ile açıklanabilecek durumlardır. Elias'ın aynı çalışmasında ayrıntılı bir biçimde sınıfsal ve

cinsiyet analiz yapmadığı görülür. Sadece yaşamın anlamı meselesinde, yaşamdan beklenti anlamında “sıradan”, “üst düzey” arasındaki farklılığa işaret eden çıkarımlar mevcuttur. Buna karşılık modern yaşam ölümü uzağa itip gözden uzaklaştıracak tüm pratiklerle dolu iken insan yaşamının bir parçası olan ölümün aslında olağan ve normalliğini okumak, ölüm ve hastalık sürecini yalnız değil kolektif yaşanan bir olgu haline getirmek anlamında Elias’ın katkıları önemlidir.

Sonuç olarak, Elias modern dünyanın tabusunu yıkmaya çalışır. Kimi zaman davranışlarımızı ahlaki boyutlarıyla eleştirir. Duygusal yönleri ortaya çıkarır. Ancak her şeyden önemlisi, herkesin yaşamının bir parçası olan olguyu, tarihsel süreç içerisinde değişimini de göz önüne alarak, sosyolojik, psikolojik sebepleri değerlendirip, dikotomilerden sıyrılarak açıklamaya çalışır. Şüphesiz ki bunda da oldukça başarılı olur.

Kaynakça/ References

- Connoly, J. ve Dolon, P. (2012). “Habitus, the Writings of Irish Hunger Strikers and Elias's "The Loneliness of the Dying". Historical Social Research, 42(4), 155-168
- Elias, N. (1956). “Problems of Involvement and Detachment”. The British Journal Of Sociology, 7(3), 226-252
- Elias, N. (1978). “On Transformation Of Aggressiveness”. Theory and Society, 5(2),229-242
- Elias, N. (2008). “Power and Civilisation”, Journal of Power, 1(2), 135-142
- Elias, N. (2001). The Loneliness Of The Dying, The Continuum International Publishing: New York
- Foucault, M. (2013). Güvenlik, Toprak, Nüfus, College de France Dersleri, (çev. F. Taylan), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Frank, A. W. (2010). “Book Review: *The Loneliness of the Dying* and *Humana Conditio*”. Canadian Journal of Sociology, 35(4), 633-635.
- Freud, S. (2019). Haz İlkesinin Ötesinde Ben ve İd. (Çev. A. Babaoğlu), İstanbul: Metis Yayınları
- Goudsblom, J. (1987). “The Sociology of Norbert Elias: Its Resonance and Significance”. Theory, Culture and Society, 4(2-3),323-337
- Gültekin, A. C. (2021). Freud ve Heidegger’de Kaynağa Dönüş Teması, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 31, 561-576

Norbert Elias'ta Ölüm Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme (An Assesment of The Concept of Death In Norbert Elias)

- Kilminster, R. (1993). "Norbert Elias and Karl Mannheim: Closeness and Distance". *Theory Culture Society*, 10(3), 81-114
- M.A, (1990). "Norbert Elias 1897-1990 A Memoir". *International Sociology*, 5(4), 371-372
- Özen, Y. (2016). "Sağlık ve Hastalığa Dair Meslek Dışı Yaklaşım", Adak, N. (Eds.), *Sağlık Sosyolojisinde Güncel Tartışmalar*, Nobel Yayıncılık: Ankara, 137-173
- Özmkas, U. (2012), "Foucault. İktidardan Biyoiktidara", *Cogito*, 70, 53-82
- Perakyla, A. (1986). "Book Review: The Loneliness of the Dying". *Acta Sociologica*, 29(2), 193-94
- Politzer, G. 1997. *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*. (Çev: E. Aytekin), İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Quilley, S. ve Loyal, S. (2004). "Towards a 'central theory': the scope and relevance of the sociology of Norbert Elias". Quilley, S. & Loyal, S (Eds.), *The Sociology of Norbert Elias*, Cambridge University Press: Cambridge, 1-22
- Smith, D. (2005). "Norbert Elias and the Art of Dialogue". *Current Sociology*, 53(5), 851-854
- Teucher, Ulrich C. (2001). "Writing in the Face of Death: Norbert Elias and Autobiographies of Cancer", Salumates, T. (Eds.), *Norbert Elias and Human Interdependencies*, McGill-Queen's University Press, 159-174
- Vincent, G. (2010). "Beden ve Cinsel Bilmece", Prost, A & Vincent G. (Eds.), *Özel Hayatın Tarihi V*. (Çev. Aktaş, Ş.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 327-410

